

Lingvistična antropologija in etnolingvistika

Saša Babič

The article is a review of the development of linguistic anthropology and ethnolinguistics. It examines connections and differences between them, and the differences between Moscow and Lublin tendencies. It also tries to state the methods of linguistic anthropology and the ethnolinguistic methods in Slovenia.

Uvod

Jezik je del kulture – kulturo izraža in hkrati ji postavlja meje. Začetki raziskovanja soodnosa jezika in kulture segajo v 19. stoletje, ko so v Evropi predvsem etnologi in literarni raziskovalci, v Ameriki pa antropologi začeli črpati podatke o različnih plemenih in narodih iz slovstvene folklore in iz govornega ter zapisanega jezika, metaforike in pestrosti izrazja. Začetnika lingvistične antropologije v Ameriki (ter hkrati tudi etnolingvistike v Evropi) sta Benjamin Lee Whorf in Edward Sapir, v Evropi pa so se tovrstni problematiki posvečali W. Humboldt, A. A. Potebnja, V. V. Ivanov, V. N. Toporov.¹

Soodnos jezika in kulture je bil v raziskavah vse od 19. stoletja; to raziskovalno področje se je kot veda najprej opredelilo v Ameriki pod imenom lingvistična antropologija oz. antropološka lingvistika, etnolingvistika pa se je kot veda opredelila šele v 70-ih letih 20. stoletja v evropskem prostoru.

Razvoj lingvistične antropologije

Lingvistična antropologija se je razvila v Združenih državah Amerike znotraj antropologije, katere začetki segajo v 19. stoletje in v raziskovanje življenja in kulture prvotnih, nepismenih plemen, ki so jih označili za 'primitivna'. Kultura in življenje teh plemen nista zbujala interesa pri drugih vedah, zato so se raziskovalci posvečali vsem področjem življenja. Tako se je antropologija razvila kot – preprosto rečeno – študij o človeštvu (Salzmann 1993: 1).

Lingvistična antropologija v sodobnem smislu se je razvila preko prvih vzgibov s strani evropskih imigrantov z različnih raziskovalnih področij, ki so se zanimali za jezik prvotnih ameriških naseljencev.² Začetke lingvistične antropologije najdemo že v delih

¹ W. Humboldt, A. A. Potebnja, E. Sapir, B. Whorf so se posvečali predvsem problematiki jezikovnih kazalcev kulture (t. i. jezikovna slika sveta), V. V. Ivanov in V. N. Toporov pa sta želela s pomočjo primerjalno-zgodovinske metode rekonstruirati zgodnje indoevropske jezikovne elemente in strukture ter indoevropske kulturne sestavine (Tolstaja 2006: 22).

² Med njimi so bili tudi amaterski lingvisti, kot npr. Thomas Jefferson, ki je v 18. stoletju naredil slovar govora prvotnih ameriških prebivalcev (Salzmann 1993: 10).

Wilhelma von Humboldta (1767–1835), ki je bil mnenja, da glasovi postanejo besede šele, ko dobijo pomen; notranjo formo jezika je izpostavil kot način upomenjanja odnosov med deli stavka, ki izraža človekov odnos do sveta (Duranti 1997: 63).

Prvi antropolog na akademski poziciji v Ameriki in sploh pomembna osebnost za razvoj in uveljavitev antropologije kot vede, tudi lingvistične antropologije, je bil Franz Boas (1858–1942), ki je želel z zapisom in opisom indijanskih jezikov in kulture predvsem ohraniti izginjajoče jezike in kulture. Njegova teza o nujnosti jezika za človeško mišljenje in posledično za človeško kulturo je postala bazična teza ameriške kulturne antropologije prve polovice 20. stoletja. Menil je, da ne moremo razumeti druge kulture, ne da bi imeli direkten dostop do njenega jezika. Boas je izpostavil tudi t. i. kulturni relativizem, tj. vidik, da bi morala biti vsaka kultura razumljena predvsem v okviru svojih pogojev, ne le kot del intelektualne ali moralne lestvice nekega višjega načrta, na kateri naj bi bili Evropejci na vrhu. Kulturni relativizem je očiten tudi v načinu, kako jezik opredeljuje svet; ta način je arbitraren: v enem jeziku imamo lahko različne besede za vodo, jezero, reko, potok, dež itd., v drugem jeziku je lahko za vse to samo en izraz.³ V teku svojega delovanja je izdal slovar *Handbook of American Indian Languages* iz leta 1911, drugi del je izšel 1922, tretji del je izhajal v letih 1933–1938, četrti 1941; ta slovar velja za eno prvih pomembnejših del na področju lingvistične antropologije.

Do druge svetovne vojne je bila antropologija že dobro ustaljena in razširjena po ameriških univerzah z raziskovalci kot Alfred L. Kroeber (1876–1960), Edward Sapir (1884–1939), Ruth Benedict (1887–1948) in Margaret Mead (1901–1978) (Salzmann 1993: 1).

Edward Sapir (1884–1939) je nadaljeval in razširil Boasov interes za jezike s še več zanimanja za lingvistične strukture in poudarjal načine, na katere je vsak jezik dovršen in popoln sistem, ki mora biti razumljen pod njegovimi lastnimi pogoji. Prepričan je bil v notranjo logiko vsakega lingvističnega sistema, kar je ponazoril s pojmom *fonem*, abstraktno enoto lingvistične analize. Poudarjal je pomembnost individualnosti v kulturi (kulturo je dojemal kot simbolično medigro med individuumi in družbo) (Duranti 1997: 56, 57).⁴ Opažal je, da v primerjavi s kulturo do jezikovnih sprememb prihaja počasneje ter da je jezik kot celota precej bolj kompakten in samoohranjujoč sistem kot kultura ter zato prost zavestne racionalizacije s strani govorca, npr. velike revolucije, nasilne ali nenasilne, ponavadi bistveno spremenijo strukturo družbe, v kateri se zgodijo, jezik pa ostaja nespremenjen, z izjemo manjših prilagoditev v besedišču. Sapirjevo mnenje je, da so kulturni vzorci določene civilizacije zakodirani v jeziku, ki izraža to civilizacijo, zato je jezik vodnik k 'družbeni realnosti'. Sapirjeva monografija *Language* (1921) še danes predstavlja klasično delo lingvistične antropologije (Salzmann: 1993: 152, 153).

Največji prispevek Benjamina Lee Whorfa (1897–1941) lingvistični teoriji je njegovo osredotočanje na razmerja med jezikom in svetovnim nazorom (*worldview*). Bil je mnenja, da struktura katerega koli jezika vsebuje teorije strukture univerzuma, zato naj bi bila naloga lingvistike opisati te svetovne nazore.⁵ Sistematično raziskovanje vzorcev jezika – Whorf

³ Verjetno je najbolj znana ponazoritev arbitrarnosti jezikovne klasifikacije sveta Boasov prikaz različnih izrazov za sneg pri Eskimih (Duranti 1997: 52–56).

⁴ Sapir je menil, da je prava kultura tista, v kateri obstaja harmonija med družbenimi in posameznikovimi potrebami; večina aktivnosti individuuma mora direktno zadovoljiti njegovo lastno kreativnost in čustvene impulze. Lažna, ponarejena kultura je tista, v kateri je individuuum prisiljen v frustrirajoče in duhovno nepotrebne naloge v imenu višjega učinka (Duranti 1996: 53).

⁵ Odnos med jezikom in svetovnim nazorom je ostal pomemben del lingvistične antropologije, vendar pa sta se pojma jezik in svetovni nazor spremenila in s tem tudi njun soodnos, saj se Whorfov pojem svetovni nazor

je uporabil tudi izraz 'konfiguracije' – lahko odkrije ne le eksplicitne oz. očitne kategorije (*fenotipi*), ampak tudi implicitne oz. zakrite kategorije (*kriptotipi*) (Duranti 1997: 58).

Edward Sapir in Benjamin Lee Whorf sta oblikovala t. i. hipotezo o lingvistični relativnosti, danes znano tudi pod imenom Sapir-Whorfova hipoteza. Lingvistična relativnost vsebuje eno najmočnejših trditvev, da jezik, ki ga uporabljamo za pogovor, vpliva na razmišljanje in na svet. Sapir je to trditev izrazil že leta 1929 v članku *The status of linguistics as a scene*. Temu mnenju se je nato pridružil še Whorf in ga poimenoval *princip lingvistične relativnosti (linguistic relativity principle)*: ozadje lingvističnega sistema (oz. slovnice) vsakega jezika ni le instrument za reproduciranje glasovnih idej, temveč tudi ostri ideje (Duranti 1997: 60). Whorf je izpostavil dva principa: princip lingvističnega determinizma, tj. način, kako je kdo determiniran z jezikom, ki ga govori, in princip lingvistične relativnosti, tj. razlike med jeziki se kažejo v govorečevih pogledih na svet (Salzmann 1993: 154). Sapir in Whorf sta bila prva, ki sta artikulirala vidik, da bi jezik lahko vplival na razmišljanje ter da je jezik močan instrument, ki nam daje možnost, da damo smisel svetu (Duranti 1997: 62).

Znotraj antropologije se je na delih navedenih znanstvenikov oblikovala lingvistična antropologija kot samostojna veja, ki se ukvarja s pomembnim aspektom človeka: z jezikom – z njegovim razvojem in z njegovim soodnosom s kulturo.

Po drugi svetovni vojni je bilo raziskovanje razmerja med jezikom in kulturo v celoti priznано za dovolj pomembno, da je postalo eno od glavnih področij antropologije, kjer lingvistična antropologija raziskuje predvsem jezik kot (1) karakteristiko, ki definira človeka, ter (2) spremlja in raziskuje razvoj jezika v kontekstu človeške evolucije (Parrott Hickerson 2000: 1).

Termin *lingvistična antropologija* je leta 1964 uvedel Karl V. Teeter; opredelil ga je z razlago, da gre za usmeritev v antropologiji (ne v lingvistiki!), zato govorimo o *lingvistični antropologiji* in ne o *antropološki lingvistiki*.⁶ Raziskovalec, ki se ukvarja z lingvistično antropologijo je sicer antropolog, vendar mora obvladati ves terminološki in raziskovalni aparat iz jezikoslovja. V sodobni lingvistični antropologiji mora izčrpen opis jezika (glasovni sistem, slovnica in stavčne formacije) temeljiti na jeziku različnih vrst in različnih situacij: v vsakdanji komunikaciji, govoru mladih in starih, moških in žensk, tradicionalnem pripovedovanju, jeziku v formalnih situacijah itd., ter zajemati širše kot samo glasovni sistem, slovnico in besedišče določenega jezika; tako praktične govorne sposobnosti kot poznavanje strukture jezika so nujni za popolno razumevanje odnosov znotraj jezika na eni in znotraj družbe in kulture na drugi strani (Salzmann 1993: 6–9).

Duranti (1997: 2–5) opredeljuje lingvistično antropologijo kot »raziskovanje jezika kot kulturne zakladnice in raziskovanje govora kot udejanjanje kulture z jezikom«, termin lingvistična antropologija pa utemeljuje s Hymesovo opredelitvijo, da gre za »raziskovanje govora in jezika znotraj konteksta antropologije«, ki vsebuje prehod in reprodukcijo kulture, odnose med kulturnimi sistemi in različne oblike družbene organizacije ter vlogo materialnih pogojev bivanja v človekovem razumevanju sveta. Lingvistična antropologija sega tudi zunaj polja antropologije, ravno to upravičuje njen obstoj kot posamezne veje znotraj širšega polja antropologije; poskuša raziskati sistem komunikacije interpsihološke (med individuumi) in intrapsihološke (v samem individuumu) pojavnosti družbenega reda. Lingvistični antropologi poudarjajo pogled na jezik kot na jezikovno mrežo v splo-

nanaša na teorijo kulture kot znanje ('culture as knowledge'), zato Whorfova teorija ni več sprejemljiva v celoti. (Duranti 1997: 60).

⁶ Uporabljena sta bila oba termina, celo nekateri raziskovalci so v svojem pisanju uporabili oba termina.

šni rabi, ki igra bistveno vlogo v kontaktni komunikaciji. Govorec je v tej jezikovni mreži predvsem družbeni udeleženec (*social actor*), tj. član določene po interesih kompleksne družbe, ki je organizirana v vrsto socialnih institucij oz. skozi mrežo prekrizanih, vendar ne nujno prekrivajočih se mrež pričakovanj, verovanj in moralnih vrednot o svetu. Gre za enega od tisoč sistemov ustne komunikacije, ki ga uporabljajo različne človeške družbe, in za del človeške genetične sposobnosti, kjer je *prvi jezik* naučen v otroštvu skupaj z ostalimi neverbalnimi plastmi določene kulture. Na neki način je *prvi jezik* enako kulturno zavezan, kot so tradicionalne navade in vrednote družbe, ki jih uporabljajo. Zato je pomembno ločevati besedišče in strukturo (gramatiko) jezika (Salzmann: 155, 156).

Duranti (1997: 14–21) opiše tri teoretična področja, ki so bila razvita znotraj lingvistične antropologije: (1) *performanca* (*performace*), (2) *znakovnost* (*indexicality*) in (3) *udeležba* (*participation*).

(1) Koncept *performance* je lahko interpretiran na veliko načinov. Ena raba termina izhaja iz teoretičnega dela Noama Chomskega, ki je razlikoval med kompetenco⁷ in *performanco*.⁸ *Performanca* je dejanska raba jezika, pozornost, percepcija, spomin, ki morajo biti v rabi, da govorec lahko učinkovito in neodvisno uporabi abstraktno znanje. V tem primeru je kompetenca idealno znanje jezika, ki ga ima govorec, *performanca* pa uporaba lingvističnega sistema. Po Austinu je *performanca*, kaj 'se dela z besedami'. V slovstveni folklori je *performanca* človekova dejavnost, kjer je posebna pozornost posvečena načinu, v katerem so komunikativna dejanja izražena; o tem govori Roman Jakobson, ko govori o 'poetični funkciji' govora: *performanca* je nekaj kreativnega, realiziranega, doseženega. Gre za dimenzijo človekovega življenja, ki je izražena predvsem v glasbi, gledališču in drugih možnostih umetniškega izražanja (petje, pripovedovanje zgodb in drugih govornih dejanjih, v katerih govorec upošteva estetski kanon). V govoru je vedno estetska dimenzija, ki je razumljena kot pozornost na formo, kaj je bilo rečeno; vedno je izpostavljeno sodbi, reakciji poslušalcev, ki interpretirajo, sprejmejo, sankcionirajo itd., kar je bilo rečeno. Na ta način je *performanca* vedno dimenzija jezika, ki vsebuje tudi kreativnost in improvizacijo v vseh govornih dejanjih in govornih dogodkih od povsem ritualiziranih pa do najbolj vsakdanjih.

(2) *Znakovnost* je utemeljena s Kantovim razlikovanjem med arbitrarnimi in naravnimi znaki (npr. črke so arbitrarne, ker je bila konvencija podana s strani družbe; dim je naraven znak, saj ni bil določen s strani družbe, ampak je vedno 'spremljevalec' ognja). Pomene, ki imajo neko zunanjo povezavo s tistim, na kar se nanašajo, je Charles Pierce poimenoval *idexes* 'znaki' (npr. dim in ogenj). Izraz *znakovnost* se je razširil na lingvistično komunikacijo, kjer pomeni, da so besede znakovno povezane z nekim 'objektom' ali svetovnim nazorom; gre za spoznanje, da besede nosijo moč, ki je nad opisom in identifikacijo ljudi, objektov, dogodkov, priložnosti.

(3) *Udeležba* pomeni, da je govorec socialni udeleženec: govor je opredeljen kot družbena aktivnost, ki vedno vsebuje več kot le lingvistične izraze. Da je kdo govorec jezika, mora biti član družbe; da je kdo kompetenten govorec kakega jezika, pomeni, da lahko z jezikom dela stvari kot del širše družbenih aktivnosti, ki so organizirane in interpretirane v okviru kulture. Govoriti določen jezik pomeni, da lahko uporabimo zvoke, ki nam omogočajo udeležbo v interakciji z drugimi tako, da se spomnimo besede, ki je obi-

⁷ Kompetenca pomeni predvsem nezavedno znanje, ki ga ima govorec o principih, ki dovoljujejo interpretacijo in uporabo določenega jezika; gre za jezikovno zmožnost.

⁸ Ta delitev je bila delno inspirirana z de Saussurjevim kontrastom med *langue* in *parole*.

čajno širša kot vse, kar lahko vidimo ali česar se lahko dotaknemo v kateremkoli trenutku. Povezava skozi ta širši svet, ne glede na to, ali je realen ali namišljen, je deloma ustvarjena skozi njihovo performativno moč, ki prihaja preko njihove znakovnosti.

Nedvomno besedišče posameznega jezika odraža, kar neverbalna kultura sprejme, tj. tiste aspekte, ki so pomembni za člane družbe, zato lahko govorimo o t. i. jezikovnem modeliranju stvarnosti: v jeziku se odražajo specifičnosti vseh sistemov neke družbe in imajo povratno dejstvo, ko z jezikom modelirajo stvarnost. Antropolog poskuša razvozlati lingvistične sisteme, ki jih uporabljajo resnični ljudje v realnem času in prostoru, saj so ti lahko vodnik h kulturnemu sistemu.

Etnolingvistika

Termin etnolingvistika se je pojavil konec štiridesetih in v začetku petdesetih let 20. stoletja v Združenih državah Amerike (Olmsted 1950; Garvin in Riesenberga 1952), v samostojno humanistično šolo pa se je razvila v Evropi,⁹ kolikor se je v 70-ih letih 20. stoletja opredelila za samostojno disciplino: opredelila je svoj predmet in objekt, svoje meje, soodnose z drugimi disciplinami (filološkimi in kulturološkimi).¹⁰ Etnolingvistika daje posebno mesto jeziku v odnosu do slovstvene folklorne (ožje pojmovanje etnolingvistike) in vse duhovne kulture (širše pojmovanje etnolingvistike). Po etnolingvističnih pojmovanjih jezik v teku svojega obstoja sprejme vase kulturne smisle; v pomenih besed, v frazeologiji, včasih celo v gramatiki se nahajajo izrazi predstav o svetu in o človeku. Jezik služi kot material kulture, hkrati pa se pojavlja kot metajezik kulture, ki se utrjuje v verbalnih formah smislov, motivov, tolmačenj, ocen in kognitivnih modelov sveta. Skupaj s slovstveno folkloro je jezik pojmovan kot eden od kulturnih kodov, ena od form izražanja kulturne tradicije ter en od samih virov raziskovanja kulture in rekonstrukcije njegovih zgodnjih stanj. Povezava jezika s folklornimi in drugimi vrstami kulture je vzajemna. Zato se jezik, poleg etnografije in folklorne, kaže kot tretji nespregledljiv element narodne kulture (Tolstaja 2006: 20).

Sorodnost kulture in jezika se kaže kot podoben funkcijski znakovni sistem. Jezik in kultura pogosto nastopata kot dopolnjujoča se in podvajajoča se drug drugega: enaki pomeni se izražajo verbalno ali obredno ali predmetno, glavna razlika med jezikom in kulturo pa je predvsem neenak karakter uporabljenih znakov: znaki naravnega jezika (besede, morfemi, gramatične forme itd.) se kažejo kot jezikovne enote, ki niso drugače uporabljene, kultura pa široko uporablja tudi znake, ki imajo drugačne, nespecializirane pomene (npr. v obredih uporabljeni pomožni predmeti). Tudi meja med jezikovno in kulturno semantiko ni ostra; odvisna je od razumevanja semantike besede (tudi konotativnih komponent). Kulturna semantika ima simbolično naravo – med vsemi značilnostmi predmeta/dejanja izbere eno (oblika, dimenzija, barva, funkcija itd.), ki (lahko) postane dominirajoč predznak in prevlada vse druge (Tolstaja 2006: 9–12).¹¹ Ravno pri opredelitvi semantičnega pomena se stališča znanstvenikov razlikujejo in tako sta se gle-

⁹ Duranti (1997: 2) sicer uvršča etnolingvistiko pod lingvistično antropologijo. Razvoj etnolingvistike kot posebne veje lingvistične antropologije v Evropi razlaga predvsem zaradi (domnevne) prevlade etnologije nad antropologijo konec 20. stoletja v evropskem prostoru.

¹⁰ Kot smo poudarili že na začetku, s stališča problematike, tj. soodnos jezika in kulture (W. Humboldt, A. A. Potebnja, E. Sapir, B. Whorf itd.) ter možnost rekonstrukcije kulturne vsebine iz jezika (V. V. Ivanov, V. N. Toporov), to raziskovalno področje obstaja že od 19. stoletja.

¹¹ Tako se lahko nekateri pomeni iz konotativnih spremenijo v polne pomene besed, saj beseda nima izgrajenega pomena enkrat za vselej, pomen se lahko spreminja (Tolstaja 2006: 12).

de na pojmovanje semantičnega pomena in glede na pojmovanje raziskovalnega polja etnolingvistike oblikovali dve šoli: moskovska (Nikita Ilič Tolstoj) in lublinska šola (Jerzy Bartmiński). Bartmiński je mnenja, da vsi taki kulturni pomeni (verovanja, predstave o elementih zunanjega sveta itd.) sodijo v jezikovno semantiko besednih poimenovanj in so zato *jezikovni stereotipi*, ki izražajo svetovni nazor. Moskovski etnolingvisti pa izhajajo iz mnenja, da meja med jezikom in kulturo obstaja, pa čeprav je premična, zato obstajajo tudi kriteriji razmejevanja jezikovnih in nejezikovnih (tj. kulturnih) pomenov. Frontalna analiza kontekstov pomena besede, upoštevanje raznih jezikovnih idiomov in stilov razširijo meje semantičnega obsega besede, vendar kljub temu ostanejo nekateri pomeni, ki jih jezik ne podpira, zato v svojo obravnavo vključijo tudi obrede in predmete, verovanja ... (Tolstaja 2006: 13)

V etnolingvistiki so utemeljili termin *jezikovna slika sveta*; ta označuje predstave o svetu in človeku: gre za osnovna razumevanja, ki izražajo specifiko človeka in njegovega obstoja, njegov odnos do sveta, pomembnejše pogoje njegovega obstoja v svetu – jezikovna slika sveta pokaže vse vidike svetovnega nazora in predstav (Balašova 2003: 3). Zato jezik služi kot gradivo kulture in se istočasno pojavlja kot metajezik kulture, ki ima stalne verbalne forme smislov, motivov obravnave, ocen in kognitivnih modelov konceptualizacije sveta. Ravno s folklornimi teksti, obredi, folklorno umetnostjo lahko jezik upošteva mo kot enega od kulturnih kodov, eno od form izraza kulturne tradicije in kot enega od virov preučevanja kulture in rekonstrukcije njegovih zgodnjih stanj (Tolstaja 2006: 19).

Funkcioniranje jezika v njegovem realnem, situacijskem, osebnem, lokaliziranem v času in prostoru, v kontekstu obnašanja, komunikacije, njegovih subjektov, naslovnikov, vsebine, ciljev itd. preučujejo tudi z metodami komunikativne lingvistike in lingvistične pragmatike, uporabljene pa so tudi metode lingvistične geografije, jezikovne rekonstrukcije, semantike in sintakse, lingvistične pragmatike, teorije govornih dejanj, kognitivne lingvistike, konceptualne analize, prek katerih se ugotavlja, da imata govorjeni jezik in kultura sorodne funkcije: kognitivne, socialne in komunikativne (Tolstaja 2006: 10).

Moskovska etnolingvistična šola

Moskovsko etnolingvistično šolo je zasnoval Nikita Ilič Tolstoj (1928–1996) v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Njena glavna značilnost je prenos lingvističnih metod na raziskovanje narodne kulture Slovanov s poudarkom na zgodovinskem (diahronem) in genetičnem vidiku raziskav (Judin 2007: 1). N. I. Tolstoj je pri opredelitvi etnolingvistike osmislil oba dela besede (Tolstaja 2006: 8): (1) *etno-* pomeni, da tradicionalno narodno kulturo preučujejo v etnoloških, regionalnih in »dialektnih« oblikah, na katerih se rekonstruira praslovansko stanje; (2) *-lingvistika* ima trojni pomen: pomeni, da je glavna iztočnica za preučevanje tradicionalne kulture jezik, da kulturo razumejo – tako kot jezik – kot sistem znakov, kot semiotični sistem ali kot jezik v semiotičnem smislu, da uporabljajo veliko lingvističnih pojmovanj in metod. Podal je tudi dve opredelitvi etnolingvistike (Tolstaja 2006: 8): (1) ožja opredelitev etnolingvistiko uvršča kot usmeritev jezikoslovja, v kateri raziskovalec opazuje soodnos ter povezave jezika in duhovne kulture, jezika in mentalitete, jezika in folklorne ustvarjanja, njihove vzajemnosti ter različne korespondence; ker gre za opredelitev znotraj jezikoslovja, je objekt raziskave jezik in njegov odnos do kulture; (2) širša opredelitev etnolingvistike zavzema ves nabor vsebin kulture, narodne psihologije in mitologije, neodvisno od sredstev in možnosti njihovega formalnega izražanja ter vključuje dialektologijo, jezik slovstvene folklore in del zgodovine jezika –

skratka vse vidike raziskovanja jezika kot družbenega pojava. Tolstoj in sploh moskovska etnolingvistika v svojih delih razvije drugo, širšo opredelitev raziskovanja z namenom raziskovati slovansko duhovno kulturo na osnovi podatkov iz jezika, slovstvene folklore, vraž in obredov vseh slovanskih narodov. Predmet takega raziskovanja ni samo jezik (kljub temu, da je glavno izrazno sredstvo in ohranjevalec kulturne informacije v času), temveč tudi druge forme in substance (npr. predmeti pri obredih), v katerih je izražena kolektivna zavest, narodova mentaliteta, 'slika sveta' – objekt takega raziskovanja je vsa narodna kultura, vsi vidiki, žanri in forme: verbalni (besedišče in frazeologija, paremiologija, folklorni teksti), akcionalni (obredi), mentalni (verovanja). Gre za antropološki pogled na kulturo in jezik, ki je značilen za vso humanistiko današnjega časa (Tolstaja 2006: 21, 22).

Najbolj reprezentativen projekt te šole je slovar *Slavjanskie drevnosti* (izhajal je od l. 1995 v petih delih), za katerega je N. I. Tolstoj dobil zamisel že leta 1978. Koncept slovarja je bil zasnovan na osnovi dela v 60-ih in 70-ih letih, ko so se ukvarjali z rekonstrukcijo slovanske tradicionalne duhovne kulture. Gre za poskus izločiti in razložiti semantične enote 'jezika kulture', tp. za kulturo najpomembnejše pomene, ne glede na formo ali način, v katerem so izraženi (v besedi ali v dejanju, ali so pomeni vsebovani v njegovih lastnostih ...). Pri tem je najpomembnejše razumevanje 'integralnosti' kulture, tj. smisla, pomena enote v vseh njenih formah in žanrih (jezik, obred, verovanje, folklorna umetnost), pogojene z eno sliko sveta, ki sprejema in osmišlja človeško kulturo.¹² Članki v slovarju obsegajo praktično vse sfere tradicionalne duhovne kulture slovanskih narodov, zato pomeni ta slovar enega od stebrov rekonstrukcije duhovne kulture Praslovanov. Drugi steber predstavlja *Atlas*, ki vsebuje opise in analizo slovanskih ostalin z dialektološkega vidika (Judin 2007: 1–3).

Lublinska etnolingvistična šola

Delovanje lublinske etnolingvistike je tesno povezano s *Slovarjem folklornih stereotipov in simbolov* (*Słownika ludowych stereotypów językowych*) (1980, 1996, 1999) in z znanstveno revijo *Etnolingwistyka*. V 60-ih in 70-ih letih 20. stoletja je bilo raziskovanje na Poljskem osredotočeno predvsem na dialektologijo (začetki lublinske etnolingvistike so v dialektoloških raziskavah, ki sta jih prispevala prof. Paweł Smoczyński¹³ in Leon Kaczmarek¹⁴) in folkloro, nato pa so se omejili na pogovorni poljski jezik in na njegove notranje, stilistične in dialektološke obrate. Sprejeli so komparativne in interjezikovne vidike, še posebej tiste, ki temeljijo na semantiki in aksiologiji. Leta 1980 so izdali *Słownika ludowych stereotypów językowych*, ki velja za 'manifest' lublinske etnolingvistike. Bartmiński je slovar zasnoval že v sedemdesetih letih 20. stoletja; zanimal ga je predvsem 'navaden' človek, predstavnik folklorne tradicije, njegov subjektivni svetovni nazor, njegova interpretacija realnosti in ocene, zato je iskal definicije besed, ki jih človek kot predstavnik narodnega jezika in folklore vcepi v svoj jezik. Definicije v etnolingvističnem slovarju so razširjene: ni pomemben opis pomena besede, temveč *stereotip*, ki ga Bartmiński opredeli kot predstavo o predmetu, ki se oblikuje v okvirih kolektivne izkušnje in opredeljuje to, kar predmet predstavlja, kako vpliva, kako deluje, v kakšnem odnosu je s človekom itd.; gre za predstavo, ki je posplošena v jeziku, nam je dostopna skozi jezik ter pripada ko-

¹² Po mnenju Tolstaje je v današnjem času tak antropološki vidik na kulturo in jezik značilen za vse humanistične vede (Tolstaja 2006: 22).

¹³ Paweł Smoczyński je avtor *Atlasa lublinskega dialekta* (Bartmiński 2008: 2).

¹⁴ Leon Kaczmarek je vpejal snemanje lokalnih folklornih konverzij (Bartmiński 2008: 2).

lektivnemu znanju o svetu.¹⁵ Stereotipi so komponente lingvističnega svetovnega nazora (Bartmiński 2005: 12–15).

Danes lublinska etnolingvistika zavzema antropološko-kulturno in kognitivno področje lingvistike: predstavlja del sodobne lingvistike, ki se osredotoča na jezik in na njegova razmerja s kulturo in zgodovino določene družbe (lokalne, regionalne ali nacionalne) ter na obnašanje, sistem vrednot in lokalne mentalitete. Preko 'kulture v jeziku' poskuša rekonstruirati svet s sinhronega vidika, kot se kaže v jeziku ter ga prikazati kot rezultat specifičnih konceptualizacij realizacij govorca. Ob analizi sočasnega jezika¹⁶ lublinska etnolingvistika upošteva tudi podatke iz preteklosti kot tudi sodobno dediščino (Bartmiński 2008: 9).

Po Bartmińskem je naloga etnolingvistike 'subjektivna' rekonstrukcija kulture in raziskovanje mentalitete njenih nosilcev (subjektov), njihovih zmožnosti konceptualizacije sveta, zasidranih v jeziku, zato je glavna metoda Bartmińskega in lublinske šole celotno obravnavanje jezika in kulture kot pojava, ki ima enega in istega nosilca; pozornost je osredotočena na nosilca in na njegov svetovni nazor. Človek, njegova dejavnost in njegova zavest predstavljajo sfero jezika; vse nosi na sebi sled besede, odblesk smislov, konotacij in asociacij. Iz jezika je možno razbrati človekov vsakdan in večnost, javno in zasebno, upanja in strahove, okuse in ocene. Zato je glavni cilj lublinske šole indirektno ali direktno odgovoriti na vprašanje, kako se kolektivna zavest kaže v jeziku ter kako se skozi lingvistične tekste in kulturno vedenje manifestira koncept realnosti. Z drugimi besedami: kako se loči realnost na posamezne elemente, kako jih poimenuje in s kakšne perspektive in s kakšnimi detajli jih ločuje, kakšna so razmerja med objekti in dogodki in kakšna je vloga človeka v svetu, kako je človeško vedenje modelirano glede na vloge v družbi oz. kako se človeško bitje sprejema in kako dojema svet okoli sebe v določeni kulturi (Bartmiński 2008: 9–13).

Zastopanost lingvistične antropologije in etnolingvistike v Sloveniji

Za enega prvih, ki se je ukvarjal z lingvistično antropologijo v Sloveniji, velja Stane Južnič, ki je 1972 izdal šapirografirano izdajo učbenika o lingvistični antropologiji in jo tudi uporabil kot izhodišče za »sociologijo jezika oz. sociolingvistiko« na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (Južnič 1983: 12). S svojim delom je Južnič predstavil lingvistično antropologijo, ne pa tudi sistematično razvijal. Kljub temu je nastalo nekaj diplomskih nalog, tako pod njegovim mentorstvom kot pod mentorstvom profesorjev na Filozofski fakulteti (na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo).

Etnolingvistika je bolj zastopana v etnoloških in lingvističnih raziskavah kot dodatna metoda, predvsem v sociolingvističnih raziskavah. V večini gre za kvantitativni pristop (nabiranje besedišča).¹⁷

¹⁵ Na izbranih primerih z *sonce, konja, vola, kukavico, rožmarin, večji in ljubeč* je bila preko stereotipov predstavljena stalna semantična in formalna relacija ter opisana z mrežo strukturiranih stavčnih definicij, s t. i. minimalnimi konteksti (kasneje opredeljenimi kot »stereotipni motivi«), ki temeljijo na folklornih in pogovornih tekstih glede na pomen morfološke in tekstualne analize. Stavčne definicije so bile urejene po 'semantičnih kategorijah' (Bartmiński 2008: 3).

¹⁶ Polje raziskovanja pokriva vse nacionalne jezike, upoštevajoč pogovorni jezik z vsem bogastvom, s stili in tipi govora (Bartmiński 2008: 8).

¹⁷ Mojca Ravnik je etnolingvistično raziskovanje označila kot zelo različno, »čisto v skladu s heterogenostjo problemov, situacij, zgodovinskih kontekstov. Pahljača z imenom etnolingvistika se razteza od etnologije, sociolingvistike, lingvistične antropologije.« (Elektronska pošta, 20. 7. 2010). Tudi kot ključne besede najdemo

Etnolingvistika kot metoda preučevanja je v Sloveniji še vedno metoda, za katero se odločajo posamezniki. Uporabljajo jo predvsem v preučevanju frazeologije, kjer se je v slovenskem jezikoslovju pojavila že sredi 20. stoletja (kljub temu, da je začetek moderne frazeologije pri nas – nekoliko zapozneno – v prvi polovici sedemdesetih let s Toporišičevim člankom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije v Jeziku in slovstvu 1973/74*). Prvo slovensko monografsko etnolingvistično leksikološko-frazeološko raziskavo z vsem potrebnim zgodovinskim in sociokulturnim instrumentarijem je leta 1977 objavil Jože Stabej, z naslovom *Kruh ubogih*; posvečena je krompirju. Večji del jezikoslovnega razpravljanja je namenjen slovenskim poimenovanjem za to rastlino, predstavljene pa so tudi vse prostorsko-časovne, socialne idr. okoliščine za razlago frazemov in pregovorov (*imeti krompir* 'imeti srečo', *neumen kmet ima najdebelejši krompir* itd.). Prvo teoretično in načelno razmišljanje, povezano tudi z etnolingvističnim preučevanjem frazemov je prispeval Janez Keber vsaj v dveh člankih:¹⁸ 1995 je izšel *Pomen etnografskih in zgodovinskih podatkov za raziskovanje leksike in frazeologije v Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (prikaz, kako ustrezno izrabljati podatke iz kulturnozgodovinskih virov za razlaganje motivacijske osnove konkretnih frazemov) ter 2001 *Razlaganje izvora slovenskih frazemov* (sistematično poda in razloži s primeri svoj 'razlagalni pristop' pri razlaganju izvora frazemov) (Kržišnik 2005: 77). Sicer pa je danes etnolingvistična metoda priznana in uporabljana tudi pri nas (v širšem razmahu sta sociolingvistika in kognitivna lingvistika), predvsem pri obravnavanju frazeologije in v povezavi z drugimi metodami, medtem ko lingvistično antropologijo zasledimo pri antropologih in manj v jezikoslovju.

V zadnjem času je o sodobnem raziskovanju preseka jezika, kulture in mišljenja napisala odličen članek Tanja Petrovič.¹⁹ V članku obravnava tako lingvistično antropologijo in etnolingvistiko kot kognitivno lingvistiko, prikaže njihov razvoj in preplet.

Lingvistična antropologija in etnolingvistika v Sloveniji nista zastopani kot samostojni vedi, temveč zgolj kot dodatna ali pomožna metoda v raziskovanju, večinoma sociolingvističnem, etnološkem in antropološkem. Zato ostaja ta prostor še odprt, hkrati pa ga čedalje bolj zapolnjujejo raziskave v etnologiji, frazeologiji, dialektologiji in konceptualni lingvistiki.

Sklep

Lingvistična antropologija in etnolingvistika sta vedi, ki imata skupne korenine in skupen predmet raziskovanja, tj. jezik kot človeška vokalna komunikacija v soodnosu s kulturo, vendar so med njunima vidikoma tega soodnosa razlike: v lingvistični antropologiji je poudarjeno, da jezik v določeni meri določa kulturo, daje omejitve, kaj in kako izraziti – jezik da določen obrazec mišljenja (ko se otrok uči govoriti, hkrati s tem sprejema neki model sveta); jezik raziskuje kot karakteristiko, ki definira človeka, ter spremlja in raziskuje razvoj jezika v kontekstu človeške evolucije. Dojema ga kot sredstvo in kot pomemben dejavnik identifikacije, ki ima v soodvisnosti s kulturo neko posebno moč:

etnolingvistiko največkrat pri narečnih in etnoloških raziskavah, predvsem s področja manjšin, v funkciji opisa njihovega narečja in poimenovanj.

¹⁸ Še vedno lahko trdimo, da je Janez Keber najplodnejši raziskovalec etnolingvistične smeri v slovenski frazeologiji.

¹⁹ In the search for Subtle Ties: Approaches to Research at the Intersection of Language, Culture, and Cognition, *Die Europäizität der Slawa oder die Slavizität Europas : ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik*, Berlin, München, 2009, str. 11–47.

med seboj povezuje različne generacije in v tem povezovanju je vsebina neke kulture; zato je jezik shranjevalec in založnik modeliranja stvarnosti.²⁰ Lingvistična antropologija se v raziskovanju soodnosa jezika in kulture zanima predvsem za to, kaj jezik 'dela', kako oblikuje naš svet in našo komunikacijo.

V etnolingvistiki jezik izraža kulturo in človekov svetovni nazor, njegove vrednote, prepričanja, verovanja. Posebno mesto daje odnosu jezika do slovstvene folklore in vse (tradicionalne) duhovne kulture, saj naj bi jezik v teku svoje zgodovine sprejel vase kulturne smisle: v pomenih besed in frazemov, celo v gramatiki se nahajajo izrazi predstav o svetu in o človeku. Kot tak pomeni izražanje kulturne tradicije ter vir raziskovanja kulture in rekonstrukcije njegovih zgodnjih stanj. Zanima jo kulturno ozadje kot izhodišče za slikovito podlago nekega jezikovnega pojava, saj je tako mogoče ugotoviti, kako je neka kulturna realija povezana z določenim kulturnim prostorom in časom. Npr. pri pregovoru *Obleka naredi človeka* 'kdor se lepo, izbrano oblači, dobi večji ugled, naredi boljši vtis'²¹ lahko raziskujemo pomembnost obleke ter primernosti in načina oblačenja; v ospredju je stereotip, da je človek, ki se lepo oblači, bolj ugleden in zanesljiv, človeku, ki je slabše oblačen, ne gre vedno zaupati. Ta stereotip izhaja iz velikih socialnih razlik in stereotipov iz preteklosti, ko so, poenostavljeno rečeno, revni kradli za preživetje, bogati pa so imeli vso blaginjo, zato je jim ni bilo treba krasti in lagati in so bili bolj zaupanja vredni kot revnejši sloj, iz česar sledi, da je zaupanje vezano na gmotno stanje človeka. Seveda je ta razlaga zelo poenostavljena in predvsem manjkajo še drugi pregovori in frazemi na temo obleke, vloga oblačil v slovstveni folklori ter raziskava med ljudmi, ki bi pokazala razumevanje pregovorov in frazemov; le z vsemi temi raziskavami bi lahko ustvarili jezikovno sliko sveta, tj. osnovne predstave o svetu in o človeku, ki pokažejo vse vidike svetovnega nazora in predstav človeka. Raziskavo bi lahko razširili na tako besedno kot predmetno izražen pomen obleke pri obredih (kar bi sodilo na področje širše etnolingvistike), lingvistična antropologija pa bi razširila raziskavo na vse lingvistične forme izražanja oblačil in oblačilnih zahtev, 'omejevanje oblačilnega sveta' z jezikom, kaj s svojim jezikom na temo oblačil delamo ter posledično na pomen in funkcijo obleke v vsakdanjiku ter za posebne priložnosti.

Kljub temu, da imata lingvistična antropologija in etnolingvistika skupne korenine in deloma skupen predmet obravnave, tj. soodnos jezika in kulture, imata za raziskovanje problematike različne pristope in izhodišča, zato se lahko raziskave širijo in dopolnjujejo. Ker pa je raziskovalno polje te problematike izredno široko je dobrodošlo, da se metode definirajo in vidiki porazdelijo, saj tako lahko dobimo kvalitetnejše raziskave.

V Sloveniji je ta raziskovalni prostor še široko odprt, hkrati pa ga že zapolnjuje precej raziskav, katerih del sta tudi lingvistična antropologija in etnolingvistika.

Literatura

Balašova, Elena A.: *Naivnaja kartina mira Slovencev: socio- i etnolingvističeskij podhod*. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Ljubljana 2004.

²⁰ Jeziki se ne razlikujejo samo med različnimi narodi, temveč tudi v samem jeziku – glede na starost govorcev, področje itd.

²¹ Razlaga je povzeta iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika na spletnih straneh: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ge%3Dobleka&hs=1.

- Bartmiński, Jerzy: *Jazykovej obraz mira: očerki po etnolingvistike*. Založba Indrik. Moskva 2005.
- Bartmiński, Jerzy: *Lublin Ethnolinguistics* (2004). <http://www.rastko.org.yu/projekti/etnoling/delo/12073>, pregledano 7. 5. 2008.
- Duranti, Alessandro: *Linguistic Anthropology*. Cambridge textbooks in Linguistics. Velika Britanija: Cambridge University Press 1997.
- Judin, Aleksej V.: *Slavjanskaja etnolingvistika* (2007). <http://www.rastko.org.yu/rastko/delo/11696>, pregledano 8. 5. 2008.
- Južnič, Stane: *Lingvistična antropologija*. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Dopsna delavska univerza Univerzum. Ljubljana 1983.
- Keber, Janez: Pomen etnografskih in zgodovinskih podatkov za raziskovanje leksike in frazeologije. *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Slovensko etnološko društvo: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva. Ljubljana 1995. Str. 85–90.
- Keber, Janez: Razlaganje izvora slovenskih frazemov. *Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. Ljubljana 2001. Str. 35–50.
- Kržišnik, Erika: Frazeologija v luči kulture. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 27. 6.–15. 7. 2005. *Zbornik predavanj*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. Ljubljana 2005. Str. 67–81.
- Muršič, Rajko: *Uvod v metodologijo. Izbrane teme*. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana 2001.
- Parrott Hickerson, Nancy: *Linguistic Anthropology*. ZDA: Texas Tech University.
- Petrović, Tanja: In the search for Subtle Ties: Approaches to Research at the Intersection of Language, Culture, and Cognition, *Die Europäizität der Slawa oder die Slavizität Europas : ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik*. Berlin, München: O. Sagner 2009. Str. 11–47.
- Salzmann, Zdenek: *Language, Culture & Society*. ZDA: Worldview Press 1993.
- Sulima Roch: Folklorystyka i etnolingwistyka a horyzont poznawczy antropologii kultury. *Etnolingwistyka* 18. Lublin 2006.
- Stabej, Jože: *Kruh ubogih : kulturnozgodovinski in jezikovni začrt zgodovine krompirja na Slovenskem*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana 1977.
- Tolstaja, Svetlana M.: Postulaty moskovskoj etnolingvistiki. *Etnolingwistyka* 18. Lublin 2006.
- Toporišič, Jože: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19, št. 8 (maj 1973/74). Ljubljana 1973/74. Str. 273–279.
- Wrocławski Krzysztof: Folklorisika, etnolingwistyka, etnofilologia? *Etnolingwistyka* 18. Lublin 2006.
- <http://www.anthropology.emory.edu/Linganth/>
<http://www.rastko.org.yu/projekti/etnoling/>

Linguistic Anthropology and Ethnolinguistics

Saša Babič

In the second half of 20th century the interest of linguistic research transferred from symbol to the human that uses these symbols. This had an influence on folkloristics and has largely changed the discussion of their fundamental forms: text and ritual. Text gained the pragmatic interpretation: the discussion about text became closer to the discussion about ritual, happening, as much as the inner structure, semantics and “outer” existence of its implementation became important for the contents’ interpretation. New comprehension of the folklore text as a syncretic cultural phenomenon brought folkloristic studies closer to ethnology, sociology and culturology. Folklorists found out new phenomena and categories, especially the pragmatics of folklore text, its ceremony (and also cultural) functions, creators and listener, intention, aim and circumstances (time, place, context) of performing. On the basis of such discussion about language and text they founded linguistic anthropology and the following ethnolinguistics.

Linguistic anthropology and ethnolinguistics have common roots and common fields of research, though there are differences between them: in linguistic anthropology it is stressed that language to a marked extent defines the culture, gives boundaries, prescribing what and how to express – language provides the form of our thinking (as a child is learning the language, he/she also accepts a certain model of the world). Linguistic anthropology researches language as a characteristic that defines the human being and it researches language in the context of human evolution. It understands language as a means and as an important factor of identification, that connects different generations, and by connecting it represents the content of a certain culture; that is why language is a keeper and publisher of modelling the reality. Linguistic anthropology is interested in what language “does”, how it models our world and our communication.

In ethnolinguistics, language represents the culture and a human world view, personal evaluations, convictions, beliefs. It puts a special meaning on the relation towards the folklore, as language is supposed to accept cultural meanings during history: in the meaning of words and sayings, even in grammar, the expressions of the conceptions about the world and human beings are located. As such, language represents the expression of cultural tradition and the source for research into its early states. Ethnolinguistics is interested in the cultural background as a starting-point for the picture foundations of a certain language phenomenon; using this method, it is intended to figure out how certain culture phenomena are connected with a certain culture place and time.

Even though linguistic anthropology and ethnolinguistics have common roots and a partly common field of research, i. e. correlation of language and culture, they have different origins and approaches. That is why the researches can extend and supplement the field. As the research field of this topic is extremely wide, it is most welcome that the methods are defined and the points of view specified appoints; in this way, the results of the researches have more quality.

In Slovenia both methods are used as a part of ethnologic, linguistic and cultural researches, but never as an independent research study or a project, and mostly not as a specified method. So there is still an open area to start independent research in the area of linguistic anthropology and ethnolinguistics in Slovenia.